

Jean- Paul SARTRE (1905-1980)

UN VOCABULARI EXISTENCIALISTA

Ramon ALCOBERRO

És habitual distingir quatre etapes en l'obra de Jean-Paul Sartre (1905-1980). La primera és de formació en la fenomenologia (1934-38) i inclou obres com «Assaig sobre la transcendència de l'ego», «L'imaginari», «La imaginació» i «Esbós d'una teoria de les emocions». La segona etapa és pròpiament existencialista: comença amb la novel·la «La nàusea» (1938) i va des dels anys de guerra fins a principis/mitjans dels anys cinquanta. Filosòficament, s'enceta amb «Quaderns per una moral» (pòstum) i les obres més significatives són «L'Ésser i el no res» (1943) i «L'existencialisme és un humanisme», una conferència pronunciada el 29 d'octubre de 1945. En aquest moment escriu també textos literaris d'un gran valor filosòfic com «Les mosques» (1943), «A porta tancada» (1945), «La puta respectuosa» (1946) i «Les mans brutes» (1948), que li atorguen un ressò mundial. En la tercera etapa, Sartre pretén fer una síntesi entre marxisme (és a dir, materialisme) i existencialisme (idealisme), que culmina en la «Crítica de la raó dialèctica» (1960). Finalment, als anys 1960-1970 esdevé un emblema del radicalisme, però l'obra més significativa no és de caire polític sinó de crítica literària: «L'idiota de la família. Gustave Flaubert de 1821 a 1857» (tres vols., 1971-1972). El vocabulari que presentem recull els termes centrals del vocabulari sartrià exclusivament pel que fa al període existencialista [R.A.]

ANGOIXA: Sartre diu a L'EXISTENCIALISME ÉS UN HUMANISME que l'angoixa consisteix a adonar-se que «l'home que es compromet (...) no pot escapar al sentiment de la seva total i profunda responsabilitat». L'angoixa és la manera a través de la qual el "pour-soi" pren consciència del fet de ser lliure. A L'ÉSSER I EL NO-RES es diu que cal diferenciar-la curosament de la "por". Mentre que la por fa referència als objectes del món (em poden fer por, per exemple, les rates o el cinema gore), l'angoixa fa referència a la situació del jo que pren una decisió i que és conscient alhora de la seva insuficiència i de la seva responsabilitat. L'angoixa nos és, doncs, posar «l'accent al costat dolent de la vida humana», sinó prendre consciència de la responsabilitat vital i de la dificultat per fonamentar les pròpies decisions. Viure en consciència és viure en l'angoixa, en la radical insuficiència (o "contingència") de tota decisió; és haver d'escollir sense certesa. Una manera d'emascarar l'angoixa és la "mala fe".

ATEISME: Condició prèvia de tota posició existencialista filosòficament seriosa (de fet un text com L'EXISTENCIALISME ÉS UN HUMANISME en bona part s'adreça contra l'existencialisme catòlic i contra les crítiques dels comunistes, al capdavant també "creients"). Que Déu no existeixi és la condició que fa possible que "l'existència precedeixi l'essència"; en altres paraules: perquè no hi ha cap Déu abans de l'home, l'home pot moralment ser lliure. L'ateisme sartrià no és especulatiu, no pretén

demostrar que Déu no existeix, sinó pràctic, en el sentit que obliga l'home a actuar "com si" Déu no existís. La religió és expressió de la "mala fe" de tota creença transcendent. La cantant Juliette Gréco va fer famosa una cançó que deia: "En religió/res no és veritat/ excepte la crueltat". A un nivell més folclòric, l'ateisme, la barba, la roba negra i la pipa van constituir una mena d'hàbit de "tòpic existencialista" dels anys centrals del segle XX.

COGITO (prereflexiu): Sartre, considera la famosa proposició cartesiana «Penso, ergo existeixo» (a la segona "Meditació metafísica"), com: «la veritat absoluta de la consciència pel que fa referència a ella mateixa» [L'EXISTENCIALISME ÉS UN HUMANISME]; però el "cogito" que interessa l'existencialisme no és el de caire reflexiu, sinó un "cogito prereflexiu", sense el qual jo no podria tenir consciència de mi mateix. L'important, però, d'aquest cogito prereflexiu és que implica també la consciència de l'altre, sense el qual jo no podria ser constituït. Aquesta idea de l'Alteritat, de la mirada de l'altre que em constitueix, apareix ja en la poesia de Rilke i expressa un dels temes fonamentals de l'existencialisme.

CONSCIÈNCIA: Vegi's "Intencionalitat" i "Pour-soi".

CONTINGÈNCIA: Mot tècnic que en filosofia designa la possibilitat de no-ser, i s'oposa, doncs, al caràcter de necessitat. En la filosofia escolàstica només Déu és necessari, mentre que les criatures tenen, totes, un caire contingent. La contingència és el caràcter propi de la nostra existència en tant que individus i, per a Sartre, constitueix també un argument contra l'existència de Déu. Descobrir la total contingència de la nostra existència mena a l'angoixa.

DESESPERANÇA [Désespoir]: Una de les expressions de l'angoixa: no pertany a l'àmbit dels sentiments psicològics, sinó que és una de les formes vinculades al "Pour-soi". En la mesura que no podem comptar amb un món de veritats a priori, o amb un déu, hem de prendre consciència de la nostra radical finitud, del nostre abandonament al món. La desesperança, però, no ens porta a la inacció, sinó a un "engagement" que és lúcida, precisament perquè no es fa il·lusions.

EN SOI: El fet de ser "en soi" ["en si"] és la característica fonamental de l'ésser complet, del ple, del que és. L'ésser en si és indiferenciat; una entitat compacta, sense fissures però, alhora, mancada d'esperança. L'en si no pot fonamentar res. Així, per exemple, quan diem que: "les coses són com són" volem dir que són massisses, sense esperança. Que "l'ésser és", significa que no reenvia a altra cosa sinó a ell mateix; això implica que no pertany a l'ordre de la possibilitat (que serà "Pour-soi"), sinó al de la plenitud. Per a l'home viure "en si" és viure com les coses i això provoca "nàusea" (vegi's).

ESSÈNCIA: L'essència és el conjunt de característiques que permeten definir un objecte, el conjunt de propietats que fan d'una cosa allò que és i del qual tinc un coneixement intel·lectual. L'essència pertany, doncs, a l'àmbit de l' "En soi"; en el "Pour-soi", que sempre està canviant, que és potencialitat, l'existència precedeix l'essència.

ENGATJAMENT [Engagement]: "Engatjar-se" és un neologisme creat per Maria Aurèlia Capmany, als anys 1960, per traduir el mot que en francès significa "prendre partit", "vincular-se", "implicar-se". Estar "engatjat", per estrany que pugui semblar a inicis del segle 21, va arribar a ser una expressió d'ús corrent en els antifranquistes del 68. Segons la filosofia sartriana, el triar o prendre partit entre les possibilitats defineix

la nostra "situació" (vegi's). És una conseqüència (¿o una expressió?) del nostre ésser-en-el-món. Una tria, qualsevol que sigui, no m'implica tan sols a mi mateix sinó a la humanitat sencera, en la mesura que la totalitat del món serà diferent segons la mena de tries que cadascú faci, perquè cada cop que prenc una decisió estic posant en joc la meva llibertat i la meva responsabilitat.

EXISTÈNCIA: L'existència és el mode de ser del "Pour-soi", que –com diu Heidegger– ek/sisteix, és a dir, és sempre més enllà d'ell mateix i de tot el que pugui dir-se'n per definir-lo. L'existència és totalment injustificada, gratuïta, fàctica i, finalment, insignificant. D'aquí que Sartre afirmi que: «l'home és una passió inútil».

EXISTENCIALISME: Doctrina filosòfica segons la qual l'existència humana –i la comprensió intencional de la contingència de l'existent– constitueixen el tema més decisiu en tota reflexió. Per a Sartre, l'axioma de tot existencialisme és que: «l'existència precedeix l'essència». L'existencialisme pot ser considerat un dels moviments de fons de tota la tradició filosòfica. Hom podria cercar-lo ja en els estoics i els epicuris, en Pascal i, bàsicament, en Kierkegaard. Idees com que l'home és un «ésser per a la mort» (Heidegger) o que «l'existència precedeix l'essència» (Sartre) constitueixen tòpics de l'existencialisme. Sartre diu a L'EXISTENCIALISME ÉS UN HUMANISME que hi ha dues menes d'existencialisme, tot i que això «complica les coses»: el creient (Jaspers, Gabriel Marcel, etc.) i l'ateu (Heidegger, Sartre). En el primer la manca de sentit de la vida es resol en l'acte de creença en Déu –que pot ser més o menys desesperat. Per a l'existencialisme ateu, en canvi, la consciència de l'absoluta manca de sentit, de la pura contingència de l'existent, obre el camí també a la llibertat. En rebutjar tota divinitat, esdevé clar el significat d'una existència que es fa a si mateixa i converteix el "pour-soi" en responsable dels seus actes. Afirmar que «l'home és una passió inútil», defineix clarament la diferència entre ateisme ateu i ateisme creient.

FACTICITAT: Situació del "pour soi" en tant que existeix i en tant que està present en el món. L'home en la mesura que està lliurat o abocat al món és contingent, està situat en una facticitat, històrica, social, àdhuc geogràfica... que el constitueix (com a home, com a professor, com a petit-burgès...). La facticitat no és un límit a la llibertat del "pour-soi" perquè sempre es pot fer alguna cosa del que han fet de nosaltres (vegi's "transcendència").

FER-SE NO-RES [Néantisation]: A L'EXISTENCIALISME ÉS UN HUMANISME, Sartre afirma que: «l'home tal com el concep l'existencialista, si no és definible, és perquè comença per no ser res». El fer-se no-res és un acte de la consciència que deriva de la seva estructura intencional: si tota consciència és consciència de quelcom, si està sempre en relació amb el món, llavors, també pot relacionar-se amb el món d'una manera negativa. Això és possible de veure-ho en l'anàlisi de la imaginació, que actua fent no-res el món i fent no-res també les imatges. A través del procés de "néantisation" la consciència se separa de l'"en soi". És important comprendre que el no-res no es dona ni abans ni després de l'ésser ans, com diu Sartre: «en el mateix si de l'ésser, en el seu cor, com un cuc».

HUMANISME: La tradició humanista occidental és una afirmació del valor absolut i essencial de l'home per sobre de qualsevol altra criatura i implica, alhora, que "res humà no m'és aliè". L'humanisme existencialista evita, però, qualsevol definició massa tancada o conclusiva de l'home, que es defineix per l'existència i la recerca, sempre i inexorablement fallida, de sentit o transcendència. A L'EXISTENCIALISME ÉS UN HUMANISME dirà que «l'home, tal com el concep l'existencialista, si no és definible és

perquè comença per no ser res. Només serà després tal com s'hagi fet». La famosa frase «l'home és una passió inútil» expressa el fracàs del "Pour-soi". Quan diu que «l'home és l'ésser que projecta ser déu», s'ha d'entendre que aquest és un projecte fallit (un ens-en-si-per-a-si seria una contradicció), l'home sempre serà un déu frustrat però alhora –i això és l'important– tot i la seva condició miserable, l'home és qui haurà de realitzar allò que els déus prometien però no han complert. En el seu període d'apropament al marxisme, Sartre tendirà a veure en l'humanisme una degradació burgesa i ideològica de la cultura però sempre se sent vinculat al millor de la tradició humanista en tant que reivindicació de l'home-concret.

INTENCIONALITAT: Segons Husserl, «intencionalitat» és la característica fonamental de la consciència, és a dir, el fet que és sempre consciència "de" alguna cosa. Aquesta estructura intencional de la consciència impedeix pensar-la com una cosa tancada. D'aquí Sartre en treu una de les argumentacions a favor de la llibertat, en la mesura que la consciència intencional sempre llisca enfora de si mateixa.

LLIBERTAT: La llibertat és un dels temes majors en l'obra sartriana, en la mesura que constitueix l'ésser mateix del "Pour soi". No es tracta de quelcom que hom pugui, per així dir-ne, afegir a la naturalesa humana, com un ingredient més, sinó de la naturalesa humana en ella mateixa. Si l'home "és", llavors "és lliure". Si en l'home l'existència precedeix l'essència i si, com a tal, l'home no està determinat per res, llavors es troba «condemnat a ésser lliure», perquè està abocat al món. Com es diu a L'EXISTENCIALISME ÉS UN HUMANISME: «Estem sols, sense excuses. És el que expressaré dient que l'home està condemnat a ser lliure. Condemnat perquè no s'ha creat a si mateix i, tanmateix, per una altra banda, lliure, perquè un cop abocat al món, és responsable de tot el que hi fa». Fer-se'n conscient és el que revela l'angoixa, en la mesura que cadascú es el fonament in/fundat de tots els seus actes.

MALA FE (Mauvaise foi): Mitjà que l'home empra per tal d'evitar l'angoixa i per tal de emascarar la seva llibertat i la seva responsabilitat. És una forma de mentida però amb la particularitat que es menteix a si mateix i que, a més, hom arriba a convèncer-se un mateix del fet que aquest desistir-se de la llibertat és innocent. La mala fe es pot trobar també en la consciència interessada, emotiva o calculadora –tant li fa, i en el determinisme usat com a excusa per tal de no plantejar-se l'angoixa –i la seriositat– de la llibertat És també una característica de la petita burgesia com a grup social.

MITSEIN: Terme heideggerià que designa el "ser-amb", és a dir, l'experiència de la comunitat. El cogito, en la seva versió sartriana, ha revelat que el "jo penso" només es fa possible entre els altres i amb els altres; però el mitsein no és una estructura ontològica. A l'origen l'home està sol; descobrir els altres, accedir a la dimensió del col·lectiu, en la ontogènica de tot el que és humà, demana l'acció del "pour-soi".

NÀUSEA: Per a Sartre, a més del títol d'una de les seves novel·les més significatives, la "nàusea" és la perspectiva d'existir com un simple objecte, com una pedra, com una planta o com una cosa en el món. "Nàusea" seria viure com a "en soi", perdent la perspectiva humanitzadora d'ésser-amb-l'altre. La desesperança (vegi's) vindria a ser una versió atenuada de la nàusea que, per la seva banda, és una condició existencial de caire més global.

PASSIÓ: Sartre és taxatiu a L'EXISTENCIALISME ÉS UN HUMANISME: «L'existencialista no creu en el poder de la passió»; no és un romàntic.

POUR-SOI: L'èsser per a si (la consciència) és, amb l'èsser "en soi", la segona regió ontològica que Sartre distingeix en L'ÉSSER I EL NO-RES. Mentre que l'èsser "en soi" és el que és, en canvi: «l'èsser del "pour-soi" [per a si] es defineix com a «essent allò que no és, i com no essent el que és». L'home és l'únic ésser "pour-soi"; en la mesura que és conscient d'ell mateix només pot ser alguna cosa perquè no coincideix amb el que és. Només des del "pour-soi" pren sentit l'idea de llibertat i per això mateix el "pour soi" té preminència sobre l' "en soi" (en el fons és una manera de dir que la llibertat preval sobre el determinisme). El "pour-soi" representa l'afirmació de l'indeterminat, de la possibilitat, de la llibertat, de tot el que no és "en si". Si recordem que l'existència no pertany a l'àmbit del "pour-soi", sinó al de l' "en soi", serà possible capir també que el "pour-soi" té una pregona relació amb el desig. Vegi's: "angoixa", "consciència", "facticitat", "situació" i "transcendència".

SITUACIÓ: El "pour-soi" que és ésser-en-el-món és, per tant i en aquesta mateixa mesura, fàcticament, un "ésser en situació"; cadascú està en una determinada situació (una classe, una nacionalitat, una família) i només en tant que situació es pot captar la consciència. La situació porta a l' "engagement".

TRANSCENDÈNCIA: En paraules de Sartre, el mot "transcendència" no s'ha d'emprar «en el sentit [que hom diu que] Déu és transcendent, sinó en el sentit de la superació [dépassement]». L'home és el que pot anar més enllà, depassar, superar, ser projecte. Transcendència i "facticitat" (vegi's) constitueixen el nucli del "Pour-soi". Sóc lliure en la mesura que puc transcendir la meua situació actual.